

Ο καταναγκασμός της επανάληψης του τραύματος: Διαγενεακή μεταβίβαση στις ενδοοικογενειακές σχέσεις

DOI στην Αγγλική μετάφραση του άρθρου *Systemic Thinking & Psychotherapy*, 28, 49-59.

<https://doi.org/10.82070/SYST20262808>

Ευπραξία Ντελή¹, Αδαμαντία Καραμπίνη²

1. Κλινική Κοινωνική Λειτουργός MSc, PhD (c) Πανεπιστήμιο Δυτικής Αττικής, Κέντρο Παιδοψυχικής Υγιεινής Αθήνας, 1^η Υ.ΠΕ Αττικής, email: efideli71@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0000-3469-0749>

2. Κλινική Κοινωνική Λειτουργός MSc, Κέντρο Παιδοψυχικής Υγιεινής Αθήνας, 1^η Υ.ΠΕ Αττικής, email: ad_karabini@yahoo.gr

Περίληψη

Η διαγενεακή μεταβίβαση του τραύματος και ο καταναγκασμός της επανάληψης συνιστούν καθοριστικούς παράγοντες στη συγκρότηση και διατήρηση δυσλειτουργικών μοτίβων σχέσεων στο πεδίο της ενδοοικογενειακής βίας. Στόχος του παρόντος άρθρου είναι η διερεύνηση των μηχανισμών που οδηγούν στην οργάνωση και αναπαραγωγή οικογενειακών προτύπων μέσω ρόλων, θέσεων και επαναλαμβανόμενων αλληλεπιδράσεων που εκτείνονται διαμέσου των γενεών. Αντλώντας από τη συστημική και ψυχοδυναμική θεώρηση, αναδεικνύονται οι ενδοψυχικές και σχεσιακές διεργασίες που δυσχεραίνουν τη μεταβολή και ενισχύουν τη διαιώνιση της βίας. Η ανάπτυξη εδράζεται σε εννοιολογική επεξεργασία και υποστηρίζεται από υποθετικό, συνθετικό κλινικό παράδειγμα, χρησιμοποιούμενο αποκλειστικά για σκοπούς εμβάθυνσης. Υπό αυτή την οπτική, φωτίζεται η συνθήκη όπου η σιωπή, η ταύτιση και η ακινητοποίηση δομούν τις δυναμικές του δεσμού και περιορίζουν τη δυνατότητα ψυχικού μετασχηματισμού. Παράλληλα, προτείνεται ένα ερμηνευτικό σχήμα θεωρητικής και κλινικής σημασίας για την κατανόηση οικογενειακών συστημάτων που παραμένουν εγκλωβισμένα σε επώδυνα επαναλαμβανόμενα μοτίβα.

Λέξεις κλειδιά: Διαγενεακό τραύμα, καταναγκασμός της επανάληψης, δυσλειτουργικά μοτίβα σχέσεων, ενδοοικογενειακή βία

Εισαγωγή

Η ενδοοικογενειακή βία συγκροτείται ως σταθερό σχήμα οργάνωσης μέσα στο οικογενειακό σύστημα, εδραιώνοντας ρόλους, προσδοκίες και άδηλους «κανόνες» σχέτισης που καθίστανται ανθεκτικοί στον χρόνο. Η εμμένουσα παρουσία της αντανakλά βαθύτερες διεργασίες στην εσωτερική δομή της οικογένειας, περιορίζοντας τη δυνατότητα ψυχικής και δεσμικής αλλαγής, τόσο για τα ενήλικα όσο και για τα ανήλικα μέλη. Οι βίαιες συνθήκες αντλούν την έντασή τους από άλυτα τραυματικά ίχνη, τα οποία μεταβιβάζονται διαμέσου των γενεών και επανενεργοποιούνται μέσα από επαναλαμβανόμενα πρότυπα σχέσεων, καθιστώντας την επανάληψη κεντρικό μηχανισμό συγκρότησης της εμπειρίας. Ο μηχανισμός αυτός νοείται ως διαγενεακή δυναμική που διαποτίζει τον ιστό των δεσμών και καθορίζει τη θέση των υποκειμένων, ιδίως του παιδιού.

Το άρθρο αναπτύσσεται στον διάλογο ψυχοδυναμικών και συστημικών θεωρήσεων, επιδιώκοντας μια συνθετική ερμηνεία της παγίωσης των δυσλειτουργικών μορφών αλληλεξάρτησης. Η ανακύκλωση βιωμάτων νοηματοδοτείται ως οργανωτική αρχή των σχέσεων και ως εγγραφή τραυματικής εμπειρίας που διαπερνά τον χρόνο και τις γενεές, επηρεάζοντας τη δυνατότητα ψυχικού μετασχηματισμού. Η συμβολή της παρούσας εργασίας έγκειται στην κλινική και θεωρητική ανάδειξη της διαγενεακής διάστασης του τραύματος και της καταναγκαστικής μεταβίβασης ως αλληλένδετων αξόνων κατανόησης της ενδοοικογενειακής βίας, με έμφαση στη θέση του παιδιού σε περιβάλλοντα όπου το φαινόμενο παραμένει ενεργό. Για ερμηνευτικούς σκοπούς αξιοποιείται ένα υποθετικό, συνθετικό κλινικό παράδειγμα, με επίκεντρο τη γονεϊκότητα και τις θεραπευτικές διαδικασίες, ενώ αναστοχάζεται τη θεραπευτική στάση σε πλαίσια όπου η αναβίωση του τραύματος δοκιμάζει τα όρια της ψυχικής επεξεργασίας και της παρέμβασης.

Το τραύμα και ο καταναγκασμός της επανάληψης: Ψυχοδυναμικές προσεγγίσεις

Στην ψυχοδυναμική σκέψη, το ψυχικό τραύμα δεν ταυτίζεται με το γεγονός καθαυτό, αλλά με το αποτύπωμα μιας εμπειρίας που δεν κατέστη δυνατό να υποστεί ψυχική επεξεργασία. Υπερβαίνοντας τις δυνατότητες συμβολοποίησης του υποκειμένου, δεν εντάσσεται οργανικά στη βιογραφική του αφήγηση, αλλά επανεμφανίζεται ως σύμπτωμα, σχεσιακή εμπλοκή ή πράξη χωρίς συνειδητή αναγνώριση (Freud, 1920/1961; Herman, 1992). Ο καταναγκασμός της επανάληψης εκφράζει την ασυνείδητη προσπάθεια του ψυχικού οργάνου να προσεγγίσει, εκ των υστέρων, ό,τι δεν κατάφερε να βιωθεί και να νοηματοδοτηθεί τη στιγμή της αρχικής εμπειρίας. Το υποκείμενο δεν επιθυμεί την οδύνη, αδυνατεί, ωστόσο, να την ανακαλέσει ως αναμνηστικό υλικό που μπορεί να τεθεί σε λόγο (Freud, 1914). Η επανάληψη, υπό αυτή την έννοια, συνιστά ψυχική αναγκαιότητα και όχι παθολογική εμμονή, με ιδιαίτερη ένταση σε σχεσιακά συμφραζόμενα.

Οι θεωρίες των αντικειμενοτρόπων σχέσεων ανέδειξαν τη σχεσιακή διάσταση του τραύματος. Οι πρώιμες εμπειρίες με τα σημαντικά αντικείμενα, ιδίως όταν χαρακτηρίζονται από απειλή, ασυνέχεια ή βία, εσωτερικεύονται ως ψυχικές

αναπαραστάσεις, που καθορίζουν τις μορφές συναισθηματικής εμπλοκής και διασύνδεσης με τον Άλλον. Το τραύμα επιστρέφει ως προσδοκία, θέση εντός του δεσμού και επαναλαμβανόμενο μοτίβο, που διαμορφώνει τη συναισθηματική εμπειρία και τη σχεσιακή λειτουργία (Bollas, 1987/2017; Fairbairn, 1952; Klein, 1946; Winnicott, 1965). Η διαγενεακή του μετάδοση ενεργοποιείται στο πεδίο των οικογενειακών δεσμών.

Στο πλαίσιο της ενδοοικογενειακής βίας, η αμφισημία μεταξύ φροντίδας και απειλής εγγράφεται βαθιά στην ψυχική οργάνωση του παιδιού. Όταν το γονεϊκό αντικείμενο αποτελεί ταυτόχρονα πηγή ασφάλειας και φόβου, διαταράσσεται η ανάπτυξη σταθερών εσωτερικών αναπαραστάσεων, επηρεάζοντας τη συναισθηματική δόμηση και τη δυνατότητα σύνδεσης με τους Άλλους (Bowlby, 1988; Herman, 1992). Η επανεμφάνιση της βίας αντανακλά την αδυναμία επεξεργασίας έντονων συναισθημάτων εξάρτησης, απώλειας και αποδιοργάνωσης που εγείρονται στη διαπροσωπική εγγύτητα. Σύγχρονες ψυχαναλυτικές προσεγγίσεις που συνομιλούν με τη νευροβιολογία του τραύματος υπογραμμίζουν ότι το τραυματικό βίωμα επηρεάζει τη μνήμη, τη ρύθμιση του συναισθήματος και τη σωματική εμπειρία (van der Kolk, 2014). Ο καταναγκασμός της επανάληψης προσφέρει ένα κρίσιμο θεωρητικό εργαλείο κατανόησης της ενδοοικογενειακής βίας ως έκφρασης μιας διαχρονικής και εν μέρει αδιανόητης εμπειρίας, που επιμένει να αναζητά όρους αναγνώρισης και ψυχικής επεξεργασίας.

Διαγενεακή μετάδοση του τραύματος στο οικογενειακό σύστημα

Η διαγενεακή μετάδοση του τραύματος εγγράφεται πρωτίστως στη δυναμική των δεσμών και δευτερευόντως στις αφηγήσεις. Ό,τι παραμένει ανεπεξέργαστο δε μετατρέπεται σε λόγο, αλλά εκφράζεται έμμεσα μέσω απόστασης ή εγγύτητας, φροντίδας ή επιθετικότητας. Το τραύμα μεταβιβάζεται ως σιωπηρό οργανωτικό μοτίβο, διαμορφώνει τη συναισθηματική ατμόσφαιρα της οικογένειας και αποκτά χαρακτήρα αυτονόητης κανονικότητας. Η συστημική θεώρηση έχει αναδείξει ότι τα οικογενειακά συστήματα δομούνται γύρω από επαναλαμβανόμενες αλληλεπιδράσεις, που φέρουν το αποτύπωμα άλυτων εμπειριών προηγούμενων γενεών. Το τραυματικό φορτίο, ως ιδιότητα της συνολικής λειτουργίας του συστήματος, διαιωνίζεται μέσω άρρητων ενταλμάτων, άκαμπτων όριων και σιωπηρών συμβάσεων που διαφυλάσσουν μια εύθραυστη συνοχή, ακόμα και όταν αυτή συντηρεί τη δυσλειτουργία (Bowen, 1978). Η επανάληψη δεν ακολουθεί γραμμική αιτιότητα, αλλά συμβάλλει στη σταθεροποίηση της υφιστάμενης οργάνωσης, ακόμη και εις βάρος των πιο ευάλωτων μελών.

Σε οικογένειες με ιστορία βίας, η εσωτερική οργάνωση συγκροτείται από ρευστές θέσεις ισχύος, ευθύνης και ευαλωτότητας, που μετακυλίνουν μεταξύ των μελών και των γενεών και αποτελούν έναν τρόπο διαχείρισης του άγχους και της αποδιοργάνωσης που συνοδεύει άλυτες τραυματικές εμπειρίες. Η κυκλική εναλλαγή θύτη, θύματος και σωτήρα, συντηρεί μια εύθραυστη ισορροπία, χωρίς δυνατότητα εξόδου από το επαναλαμβανόμενο μοτίβο (Boszormenyi-Nagy & Spark, 1973; Karpman, 1968). Ιδιαίτερη σημασία αποκτά η θέση του παιδιού, καθώς ενσαρκώνει όψεις του οικογενειακού τραύματος, που δεν έχει επεξεργαστεί. Ο/Η ανήλικος/η μπορεί να αναλάβει δυσανάλογους ρόλους, επιχειρώντας ασυνείδητα τη ρύθμιση των οικογενειακών δεσμών ή καθιστάμενος/η επίκεντρο της εκδραμάτισης. Το τραυματικό υλικό εντυπώνεται στο

σώμα και στις αλληλεπιδράσεις, ενώ η γονεϊκοποίηση αναδύεται ως μηχανισμός προσωρινής σταθεροποίησης του οικογενειακού πλέγματος, με σημαντικό κόστος για την ψυχική ωρίμανση και την αυτονομία του παιδιού (Minuchin, 1974).

Η έννοια της «βιωμένης κληρονομιάς» αποσαφηνίζει τη μετάδοση του τραύματος, αποφεύγοντας απλουστευμένες εξηγήσεις αναπαραγωγής συμπεριφορών. Πρόκειται για τη μεταβίβαση τρόπων συναισθηματικής εμπλοκής και οριοθέτησης, που συνθέτουν την υποκειμενικότητα και προσδιορίζουν τη θέση του ατόμου στο οικογενειακό σύστημα. Η διατήρηση τραυματικών μοτίβων μεταξύ γενεών τεκμηριώνεται στη συστημική βιβλιογραφία, βάσει μελετών για οικογενειακά σενάρια και σχεσιακές δυναμικές (Boszormenyi-Nagy & Spark, 1973; Byng - Hall, 1995). Σύγχρονες εμπειρικές μελέτες αναδεικνύουν πως η παιδική παραμέληση και κακοποίηση, ως μορφές τραυματικών εμπειριών, εγγράφονται σε επαναλαμβανόμενα μοτίβα δυσλειτουργικών ή και βίαιων σχέσεων στην ενήλικη ζωή. Κοινές δομές και στοιχεία όπως η διαταραχή στην προσκόλληση, η σύγχυση μεταξύ ασφάλειας και απειλής, η κυκλικότητα εξουσίας και ευαλωτότητας στις σχέσεις εντοπίζονται και αναδεικνύονται τόσο από την ψυχαναλυτική όσο και από τη συστημική θεωρία (Ferreira et al., 2025; Phillips et al., 2025; Randhawa & Bisht, 2025).

Όταν η θεωρία διασταυρώνεται με την κλινική πράξη: Η ενδοοικογενειακή βία ως σημείο συνάντησης τραύματος και δεσμού

Η μετάβαση από το θεωρητικό στο κλινικό πεδίο δεν συνίσταται στην απλή εφαρμογή εννοιών, αλλά στη συγκρότηση ενός πλαισίου νοηματοδότησης που καθορίζει τι καθίσταται ορατό, ερμηνεύσιμο και παρεμβατικό. Η ψυχοδυναμική και συστημική θεώρηση του τραύματος και της διαγενεακής του μετάδοσης προσφέρουν ένα ενιαίο πρίσμα κατανόησης της ενδοοικογενειακής βίας ως φαινομένου, που εγγράφεται εντός των δεσμών και όχι ως μεμονωμένη πράξη ή ατομική απορρύθμιση. Στις σχέσεις γονεϊκότητας και εγγύτητας, ενεργοποιούνται συναισθηματικές καταστάσεις που δεν έχουν συμβολοποιηθεί, αλλά επιμένουν ως σωματοποιημένες εντάσεις, άκαμπτα πρότυπα και ασυνείδητες αντιδράσεις (Herman, 1992).

Η συστημική θεώρηση περιγράφει τις οικογενειακές σχέσεις να οργανώνονται γύρω από κυκλικά σχήματα που εξυπηρετούν την ψυχική επιβίωση των μελών, ακόμη και όταν εντείνουν τον πόνο. Η βία δεν ερμηνεύεται ως παρέκκλιση, παρά εντάσσεται σε έναν κυκλικό χάρτη αλληλεπιδράσεων, όπου ρόλοι, συμμαχίες και όρια αναδιατάσσονται ως απόκριση σε άρρητες εντάσεις και απειλές συνοχής (Bowen, 1978; Minuchin, 1974). Η επιθετικότητα εκτός από πράξη ελέγχου ή κυριαρχίας λειτουργεί και ως μέσο προσωρινής ρύθμισης της αποδιοργάνωσης. Η ψυχοδυναμική προσέγγιση αναδεικνύει τις ασυνείδητες διεργασίες που επανενεργοποιούνται κατά την ανάληψη του γονεϊκού ρόλου. Με τα πρώιμα τραύματα να παραμένουν εγγεγραμμένα και ανεπίλυτα, η εγγύτητα βιώνεται απειλητική και η φροντίδα εμποτίζεται από επιθετικότητα. Η βία εκφράζει τη δυσκολία ρύθμισης συναισθημάτων με υπέρβαση της εσωτερικής οργάνωσης (Fonagy et al., 2002).

Ο/Η θεραπευτής/τρια, σε τέτοια συστήματα, καλείται να διατηρήσει διπλή εστίαση: αφενός, να παραμένει εξωτερικός προς τις τριγωνοποιήσεις (Bowen, 1996) διαφυλάσσοντας τη συστημική ισορροπία και αφετέρου, να αντέχει τις έντονες

μεταβιβαστικές και αντιμεταβιβαστικές κινήσεις, χωρίς να καταφύγει σε αμυντική στάση ή ηθική αποτίμηση (Racker, 1968). Η θέση αυτή απαιτεί συνεχή αναστοχασμό και κλινική ευλυγισία, καθώς η αναγνώριση των επαναλαμβανόμενων μοτίβων δεν επιφέρει αυτομάτως αλλαγή, αλλά ανοίγει το δρόμο προς αυτήν.

Το θεωρητικό αυτό υπόβαθρο πλαισιώνει το υποθετικό κλινικό παράδειγμα που ακολουθεί, ως ερμηνευτικό πεδίο, όπου το τραύμα αποτυπώνεται στις οικογενειακές διεργασίες, στους μεταβαλλόμενους ρόλους και στη θέση του παιδιού στο σύστημα. Η κλινική πράξη καθίσταται ως χώρος εμπρόθετης συνάντησης θεωρίας και εμπειρίας, όπου το τραύμα μπορεί να αποκτήσει, σταδιακά, αναγνωρίσιμη μορφή και προοπτική μετασχηματισμού.

Μεθοδολογικό και ερμηνευτικό πλαίσιο του συνθετικού παραδείγματος

Το ακόλουθο υλικό παρουσιάζεται ως σύνθετο κλινικό παράδειγμα, βασισμένο σε επαναλαμβανόμενα μοτίβα που αναδύονται στην κλινική πράξη με οικογένειες, όπου η ενδοοικογενειακή βία λειτουργεί ως σταθεροποιητικός μηχανισμός. Οι περιγραφές και τα στοιχεία έχουν τροποποιηθεί ώστε να μην αντιστοιχούν σε υπαρκτή οικογένεια ή αναγνωρίσιμα πρόσωπα. Σκοπός δεν είναι η παρουσίαση «περίπτωσης» με την έννοια κλινικού ιστορικού, αλλά η ερμηνευτική σύνδεση ψυχοδυναμικής και συστημικής θεωρίας στην κατανόηση της βίας και της διαγενεακής της συνέχειας. Το παράδειγμα συμπυκνώνει τυπικές συνδέσεις και φωνές που αναδύονται διαγενεακά, ώστε να φωτισθούν οι ασυνείδητες διεργασίες που διατηρούν την επανάληψη του τραύματος. Η ανάπτυξη βασίζεται σε σύντομες βινιέτες, οι οποίες λειτουργούν ως ερμηνευτικά στιγμιότυπα και επιτρέπουν την ανάγνωση των ρόλων και της εγγραφής της βίας στη συναισθηματική οικονομία του συστήματος.

Για την εμβάθυνση στη φαινομενολογία του τραύματος, αξιοποιείται το μυθικό σχήμα της Μέδουσας ως συμβολικό νήμα κατανόησης της μετάβασης από το θύμα στο φορέα της βίας, από το τραύμα στη μεταμόρφωση. Η μορφή της Μέδουσας, που μεταμορφώθηκε σε τέρας εξαιτίας της βίας που υπέστη, εκφράζει το παγωμένο βλέμμα που παραλύει ό,τι δεν αντέχει να αντικρίσει. Δεν πρόκειται για μυθολογική αναφορά, αλλά για συμβολική αναλυτική νοηματοδότηση των διεργασιών απονέκρωσης, φόβου και αποξένωσης που διατρέχουν το οικογενειακό σύστημα. Η ακόλουθη προσέγγιση δεν επιδιώκει την περιγραφή, αλλά την κατανόηση. Κάθε θέση όπως αυτή της μητέρας, του πατέρα, του παιδιού και του/της θεραπευτή/τριας, φέρει διαφορετική όψη του ίδιου κυκλικού μηχανισμού, εκεί όπου το βλέμμα της βίας παγώνει τη δυνατότητα για συνάντηση, φροντίδα και αλλαγή.

Το οικογενειακό σύστημα και η οργάνωση της βίας

Το παράδειγμα αφορά μια οικογένεια στην οποία η βία δεν εμφανίζεται ως αιφνίδιο συμβάν, αλλά ως οργανωτική αρχή της οικογενειακής ζωής, ένας τρόπος ρύθμισης της έντασης, οριοθέτησης της εγγύτητας και διαχείρισης της αποδιοργάνωσης. Η βία εγγράφεται στο καθημερινό κλίμα, στον τρόπο που τα μέλη μιλούν, σιωπούν, αποσύρονται ή εκρήγνυνται, λειτουργώντας ως γλώσσα εκεί όπου ο λόγος δεν επαρκεί. Σε ένα τέτοιο πλαίσιο, το σύστημα παράγει σταθερές θέσεις, όπως εκείνου/ης που

επιβάλλει, που υπομένει, που μεσολαβεί, που αποσύρεται και αποτελούν ρόλους διατήρησης ισορροπίας.

Η συστημική οπτική αναδεικνύει ότι η βία, μολονότι καταστροφική, εξυπηρετεί τη συνοχή, καθώς οργανώνει συμμαχίες, σταθεροποιεί ιεραρχίες, απορροφά άγχος και μεταθέτει την απειλή από βαθύτερα συναισθηματικά ρήγματα εγκατάλειψη, απώλεια, ντροπή και εγκαθιδρύει μια προβλέψιμη, αν και επώδυνη, κανονικότητα (Bowen, 1978; Minuchin, 1974). Από ψυχοδυναμική σκοπιά, αυτή η κανονικότητα φέρει το ίχνος ενός άδηλου τραύματος που γίνεται πράξη και η βία εκφράζει την αναβίωση τρόπων σχέσης που επανέρχονται, όταν η εγγύτητα συνοδεύεται από εξάρτηση και φόβο (Freud, 1920/1961).

Η οικογένεια κινείται γύρω από μια εύθραυστη ισορροπία μεταξύ εγγύτητας και απειλής. Η σιωπή, η ενοχή και η αποστασιοποίηση λειτουργούν ως άμυνες απέναντι στη συναισθηματική έκθεση. Η βία, μετατρέπεται σε συναισθηματικό κλίμα, σε παγωμένο αέρα που διαπερνά τις σχέσεις, όπου φόβος, ντροπή και ανάγκη για αγάπη συνυπάρχουν σε μια κατάσταση αμοιβαίας εξάρτησης. Το πεδίο μοιάζει με κλειστό κύκλωμα συναισθηματικής ενέργειας, όπου οι ρόλοι εναλλάσσονται, η κακοποίηση αποκτά προβλεψιμότητα και η ζωή διατηρείται μέσα από ψυχική ακινησία, με το βλέμμα της βίας να ορίζει ποιος μπορεί να δει και ποιος όχι.

Η μητρική θέση: Το βλέμμα που παγώνει

Η μητρική θέση, όπως αναδύεται στο υποθετικό αυτό παράδειγμα, φέρει τα ίχνη μιας ιστορίας που προϋπάρχει της γονεϊκότητας. Η σχέση με το παιδί δεν εκκινεί από ένα ουδέτερο σημείο, αλλά από μια ψυχική οικονομία ήδη φορτισμένη με απώλεια, φόβο και σιωπή. Η ανάληψη του μητρικού ρόλου ενεργοποιεί μνήμες και βιώματα που δεν έχουν συμβολοποιηθεί και επανέρχονται, ιδίως σε στιγμές έντασης ή αποχωρισμού. Περιγράφει στιγμές όπου νιώθει να «παγώνει». Θυμάται ως παιδί να προσπαθεί να φροντίζει τον ασθενή αδελφό της, ενώ οι μεγάλοι σιωπούσαν. Έμαθε να αντέχει, όχι να ζητά. Αυτή η πρώιμη εκμάθηση αντοχής μετατρέπεται αργότερα σε μηχανισμό άμυνας, που ενεργοποιείται κάθε φορά που η εγγύτητα απαιτεί παρουσία και φροντίδα. Σε στιγμές πίεσης, το βλέμμα της σκληραίνει, όχι από αδιαφορία, αλλά από τρόπο μπροστά στην αδυναμία ανταπόκρισης.

Η σχέση με το παιδί διαμορφώνεται μέσα σε αυτό το διττό πεδίο, η εγγύτητα προκαλεί λαχτάρα και απειλή ταυτόχρονα. Το παιδί γίνεται φορέας αντιφατικών προσδοκιών, πηγή νοήματος αλλά και υπενθύμισης της ευαλωτότητας. Σε αυτή τη συνθήκη, η φροντίδα και η επιθετικότητα συμπλέκονται, καθώς η βία αποτελεί αποδιοργανωμένη απάντηση σε συναισθήματα αδυναμίας και απώλειας ελέγχου. (Herman, 1992; Winnicott, 1965). Ο φόβος της κόρης καθρεφτίζει τον δικό της φόβο, παγιδεύοντάς τες σε αμοιβαίο τρόπο. Σε μια χαρακτηριστική στιγμή, αναφέρει: «Δεν αντέχω το βλέμμα της όταν με αμφισβητεί, νιώθω πως χάνω το σώμα μου, πως γίνομαι πέτρα». Η «πέτρα» δεν είναι αδιαφορία, αλλά το απολίθωμα του πόνου, η σιωπή που κάποτε την προστάτεψε από το χάος. Η Μέδουσα της εσωτερικής της ιστορίας δεν είναι τέρας, αλλά τρόπος επιβίωσης, η ψυχική αναστολή που αποτρέπει τη βύθιση στο αφόρητο.

Σταδιακά, η μορφή αλλοιώνεται, η γυναίκα παύει να αναγνωρίζει τον εαυτό της. Το σώμα, κουρασμένο και αποξενωμένο, καθίσταται σύμβολο της ίδιας πάλης. Η ιστορία της ως κακοποιημένου παιδιού δεν λειτουργεί ως δικαιολογία, αλλά ως άξονας κατανόησης της επανάληψης. Όταν το τραύμα παραμένει άρρητο, η γονεϊκή σχέση μετατρέπεται σε τόπο επανεγγραφής του. Το παιδί καλείται, να φέρει κάτι που δεν του ανήκει, το άχθος μιας ξένης ιστορίας.

Η μητρική θέση δεν αναπτύσσεται ανεξάρτητα από το οικογενειακό σύστημα. Οι διαθέσιμες επιλογές περιορίζονται από ρόλους που διατηρούν την εύθραυστη συνοχή, αντοχή, σιωπή, μεσολάβηση, αποτυχία προστασίας. Οι λειτουργίες αυτές δεν εκφράζουν ατομική ανεπάρκεια, αλλά τρόπους συντήρησης ενός συστήματος οργανωμένου γύρω από τη βία (Bowen, 1978). Ο ρόλος της φροντίστριας και της σιωπής της, που έχει εσωτερικευθεί από προηγούμενες γενιές, επαναλαμβάνεται. Αναγνωρίζεται ταυτόχρονα ως γονέας και ως φορέας τραύματος, που αδυνατεί να αναστείλει την επανάληψή του (Fraiberg et al., 1975). Η ανάγνωση αυτής της θέσης απομακρύνει την ανάλυση από την ενοχοποίηση και επιτρέπει μια βαθύτερη κατανόηση της διαγενεακής λειτουργίας της βίας. Δεν αίρει ωστόσο την ευθύνη. Μετατοπίζει το βλέμμα προς διεργασίες που καθιστούν την κακοποίηση ανθεκτική στον χρόνο. Ανοίγει τον δρόμο στην εξέταση των υπόλοιπων θέσεων μέσα στο οικογενειακό σύστημα, όπου η αδυναμία προστασίας και η μεταβίβαση του τραύματος θα αναδειχθούν με διαφορετικούς, αλλά αλληλένδετους τρόπους.

Η πατρική θέση: Το βλέμμα που αποστρέφεται

Η πατρική θέση στο υποθετικό αυτό παράδειγμα δεν συγκροτείται γύρω από την άσκηση άμεσης βίας, αλλά γύρω από μια επίμονη αδυναμία προστασίας. Ο πατέρας δεν απουσιάζει, παρευρίσκεται, αλλά αδυνατεί να λειτουργήσει ως σταθερό σημείο αναφοράς. Σε στιγμές έντασης ακινητοποιείται, με το βλέμμα χαμηλωμένο, περιμένοντας να περάσει η θύελλα. Η στάση του χαρακτηρίζεται από αποφυγή, σιωπή και αμφισημία, στοιχεία που αφήνουν το παιδί έκθετο σε μια συνθήκη όπου η βία παραμένει αδιαμεσολάβητη και ανεμπόδιστη. Σε μια υποθετική σκηνή, η φωνή της μητέρας υψώνεται και το παιδί γυρεύει με το βλέμμα τον πατέρα. Εκείνος ακίνητος, με τα χέρια σταυρωμένα, με ένα μειδίαμα αμηχανίας στο πρόσωπο. Θα δικαιολογηθεί, «δεν ήθελα να κάνω τα πράγματα χειρότερα». Η αποφυγή του ισοδυναμεί με αόρατη συγκατάθεση και η σιωπή του γίνεται αντιληπτή από το παιδί ως τρόπος επιβίωσης στο χάος. Η δυσκολία του πατέρα δεν αποκόπτεται από τη δική του ιστορία. Ο ίδιος φέρει εμπειρίες πρώιμης εγκατάλειψης και φόβου, εικόνες ενός παιδιού που κρυβόταν «όταν οι μεγάλοι φώναζαν». Κάθε σύγκρουση αναβιώνει εκείνον τον μικρό, τρομαγμένο εαυτό που παγώνει μπροστά στην ένταση.

Η αντιπαράθεση με τη βία δεν κινητοποιεί παρέμβαση αντίθετα, ενισχύει την απόσυρση. Η αδυναμία του να σταθεί ως τρίτος δεν είναι ουδέτερη. Εκφράζει μια βαθιά εμπειρωμένη αίσθηση ματαιότητας, κληρονομημένη από τη δική του πατρική οικογένεια, όπου η σιωπή παρουσιαζόταν ως αρετή και η αποφυγή της σύγκρουσης ως ένδειξη “καλοσύνης”. Όπως η Μέδουσα δεν αντέχει να αντικρίσει το ίδιο της το τραύμα και παγώνει τα πάντα γύρω της, έτσι κι εκείνος αποστρέφει το βλέμμα του. Δεν είναι το βλέμμα που επιτίθεται, αλλά αυτό που παγώνει, ο καθρέφτης της ανημπόριας. Η αποφυγή

γίνεται ο δικός του τρόπος άμυνας απέναντι σε μια σκηνή που ξυπνά τον δικό του τρόπο. Η στάση αυτή συνοδεύεται συχνά από υποτίμηση της συντρόφου, μια λεκτική μορφή ψευδο-ισχύος που καλύπτει την εσωτερική αδυναμία. Ο λόγος του κινείται ανάμεσα στη λύπηση και την απαξίωση, ενώ η ευθύνη μετατίθεται διαρκώς. Η αποτυχία προστασίας μετατρέπεται σε μηχανισμό επανάληψης, όπου η βία αναπαράγεται μέσω πράξεων, αλλά κυρίως μέσω σιωπών. Η αδράνειά του επιτρέπει στο οικογενειακό σύστημα να συντηρεί μια εύθραυστη ισορροπία βασισμένη στην αποφυγή και στον φόβο (Minuchin, 1974; Bowen, 1978; Boszormenyi-Nagy & Spark, 1973).

Η πατρική θέση φανερώνει τον τρόπο με τον οποίο η απουσία οριοθέτησης τροφοδοτεί την κυκλικότητα της βίας. Χωρίς τον διαμεσολαβητικό ρόλο του «τρίτου», η οικογένεια λειτουργεί ως κλειστό κύκλωμα έντασης και αδυναμίας, όπου το παιδί μετατρέπεται σε δέκτη ενός άγραφου εντάλματος, που οφείλει να αντέχει, όπως άντεξαν και οι προηγούμενοι. Το βλέμμα που αποστρέφεται γίνεται τελικά το βλέμμα που μεταδίδει, η σιωπηρή συνέχεια του τραύματος μέσα στον χρόνο.

Η θέση του παιδιού: Το βλέμμα που μαρτυρεί

Το παιδί βρίσκεται στο κέντρο μιας οικογενειακής οργάνωσης όπου η βία δεν αποτελεί μεμονωμένο γεγονός, αλλά σταθερό τρόπο ρύθμισης της σχέσης. Γίνεται αποδέκτης επιθετικών συμπεριφορών, αλλά και τόπος πάνω στον οποίο εγγράφονται όσα δεν μπορούν να ειπωθούν, να αναγνωριστούν και να μεταβολιστούν από τους ενήλικες. Στις καθημερινές αλληλεπιδράσεις, η ένταση κυκλοφορεί σιωπηλά. Ένα απότομο βλέμμα, μια λέξη κοφτή, μια παύση στην αναπνοή αρκούν για να προαναγγείλουν το κίνδυνο. Το παιδί, πριν ακόμη συμβεί κάτι, έχει ήδη μάθει να αναγνωρίζει το προοίμιο.

Η κακοποίηση που υφίσταται δεν αποκτά σαφή νοηματοδότηση και βιώνεται ως ασυνέχεια, φόβος και απώλεια προβλεψιμότητας, μέσα σε σχέσεις από τις οποίες εξαρτάται απόλυτα. Η θέση αυτή δεν συγκροτείται μόνο μέσα από τις πράξεις βίας, αλλά και μέσα από τις σιωπές που τις περιβάλλουν. Η απουσία προστατευτικών ορίων, η αδυναμία παρέμβασης και η αμφισημία των ενηλίκων, αφήνουν το παιδί εκτεθειμένο σε μια εμπειρία όπου η φροντίδα και ο φόβος συνυπάρχουν. Σε μια υποθετική σκηνή, το παιδί περιμένει τη μητέρα να ηρεμήσει, ο πατέρας μένει ακίνητος στο άλλο δωμάτιο και η σιωπή πέφτει βαριά, σαν να έχει ήδη συμβεί το αναπόφευκτο. Η εξάρτηση από τους γονείς καθιστά αδύνατη τη συμβολική απόσταση από τη βία. Το παιδί δεν μπορεί να την τοποθετήσει «εκτός εαυτού», παρά μόνο να την ενσωματώσει ως μέρος της σχέσης (Herman, 1992).

Στην κλινική εμπειρία, το παιδί συχνά ενσαρκώνει το σημείο συγκέντρωσης της οικογενειακής έντασης. Η βία που το διαπερνά λειτουργεί ως μηχανισμός εκφόρτισης ενός συστήματος που δεν αντέχει τη σύγκρουση. Καταλαμβάνει τη θέση του εξιλαστήριου μέλους, επιτρέποντας στους ενήλικες να διατηρούν μια εύθραυστη ισορροπία (Minuchin, 1974). Η σιωπή των γονιών γίνεται το πλαίσιο μέσα στο οποίο το παιδί καλείται να κρατήσει ζωντανό το ανείπωτο. Το σώμα και το βλέμμα του μαρτυρούν αυτό που δεν ειπώθηκε, το σφίξιμο, η αγωνία, το πάγωμα είναι μορφές επιβίωσης. Η εμπειρία αυτή αφήνει ίχνη στο σώμα και στο βλέμμα. Το παιδί μαθαίνει να διαβάσει τα πρόσωπα, να προσαρμόζει την αναπνοή του στον ρυθμό των ενηλίκων και να γίνεται αόρατο όταν χρειάζεται. Στο βλέμμα της Μέδουσας η επαφή μετατρέπεται σε πάγωμα, κι εδώ, η

εγγύτητα γίνεται επικίνδυνη. Η ανάγκη για σχέση συνοδεύεται από τον φόβο της τιμωρίας, το σώμα σφίγγεται, τα συναισθήματα συσσωρεύονται χωρίς λόγια.

Η διαγενεακή διάσταση καθίσταται εμφανής στον τρόπο με τον οποίο το παιδί ενσωματώνει μορφές σχετίζεσθαι που προϋπάρχουν της δικής του ζωής. Το τραύμα μεταδίδεται μέσω βιώματος, στον τρόπο που το σώμα αντιδρά, στη δυσκολία ρύθμισης του συναισθήματος, στην αίσθηση ότι ο κόσμος είναι απρόβλεπτος και δυνητικά επικίνδυνος. Χωρίς επαρκή προστασία, το παιδί κινδυνεύει να μεταφέρει αυτή την εμπειρία στις μελλοντικές του σχέσεις, όχι ως συνειδητή επιλογή, αλλά ως οικείο τρόπο ύπαρξης (Fraiberg et al., 1975; van der Kolk, 2014). Η κατανόηση αυτής της θέσης μετατοπίζει το βλέμμα από το σύμπτωμα στη λειτουργία του. Το παιδί δεν αποτελεί «πρόβλημα» προς διόρθωση, αλλά φορέας νοήματος για το σύστημα που το περιβάλλει. Αναδεικνύοντας τη φωνή του, καθίσταται δυνατή η αποκρυστάλλωση του τραύματος και, ενδεχομένως, η αρχή ενός νέου βλέμματος, εκείνου που δεν επιστρέφει τη βία, αλλά μαθαίνει να την βλέπει χωρίς να πετρώνει.

Η θέση του θεραπευτή: Το βλέμμα που κρατά και εμπεριέχει

Η κλινική πράξη σε πλαίσια ενδοοικογενειακής βίας τοποθετεί τον/την θεραπευτή/τρια σε μια θέση ιδιαίτερης έντασης. Η επαφή με τη βία, ιδίως όταν αυτή έχει διαγενεακό χαρακτήρα, δημιουργεί ισχυρές πιέσεις για ταύτιση, παρέμβαση ή αποστασιοποίηση. Η απειλή της τριγωνοποίησης είναι διαρκής, καθώς το σύστημα τείνει να εντάξει τον θεραπευτή στη δυναμική του, αναζητώντας άλλοτε συμμαχία, άλλοτε επιβεβαίωση και άλλοτε σιωπηρή ανοχή (Πομίνι, 2021). Η διατήρηση της θέσης του τρίτου, αποτελεί ενεργή και συχνά εύθραυστη διεργασία. Η κατανόηση των τραυματικών ιστοριών των μελών της οικογένειας είναι αναγκαία αλλά δεν επαρκεί από μόνη της. Ο θεραπευτής καλείται να αντέξει την πολυπλοκότητα χωρίς να μετατρέψει την κατανόηση σε συνενοχή. Υπάρχει ο κίνδυνος η ερμηνεία να λειτουργήσει ως άμβλυνση της ευθύνης ή έμμεση δικαιολόγηση της βίας, ιδιαίτερα όταν το τραύμα παραμένει άλυτο και επανενεργοποιείται μέσα στη θεραπευτική σχέση. Σε τέτοιες συνθήκες η στάση του θεραπευτή δοκιμάζεται. Πώς μπορεί να αναγνωρίσει το τραύμα χωρίς να αποδυναμώσει την ανάγκη για όριο και προστασία;

Η θεραπευτική διαδικασία δεν αναπτύσσεται σε κενό αλλά μέσα σε ένα πλαίσιο όπου δυναμικές εξουσίας, προσδοκίες και μεταβιβάσεις συνυφαίνονται. Ο θεραπευτής καλείται να διατηρήσει μια διπλή επίγνωση. Να παρατηρεί τα μέλη του συστήματος και ταυτόχρονα τη δική του εμπλοκή. Η αποστασιοποίηση δεν σημαίνει ψυχρότητα, αλλά διατήρηση ενός εσωτερικού χώρου σκέψης, που δεν κατακλύζεται από τη βία του άλλου. Με αυτή την έννοια, η ουδετερότητα δεν είναι αποχή, αλλά ενεργός μορφή παρουσίας που επιτρέπει τη μετατροπή της πράξης σε λόγο. Η θέση του θεραπευτή απαιτεί συνεχή επαγρύπνηση απέναντι στις δυναμικές που επιχειρούν να τον εγκλωβίσουν σε ρόλους σωτήρα, κριτή ή σιωπηρού μάρτυρα. Η διατήρηση της κλινικής σκέψης προϋποθέτει τη δυνατότητα σαφούς οριοθέτησης, ακόμη και όταν αυτό διαταράσσει την εύθραυστη ισορροπία του συστήματος. Η μη παρέμβαση μπορεί να λειτουργήσει ως αναπαραγωγή της σιωπής που συντηρεί το τραύμα.

Για τον θεραπευτή με εμπειρία στο πεδίο το ερμηνευτικό σχήμα της Μέδουσας βοηθά να αντέξει κάτι ακόμη πιο δύσκολο, τη δική του ακινητοποίηση. Υπάρχουν στιγμές

όπου η έκταση της βίας, η επιμονή της επανάληψης και τα όρια της παρέμβασης ενδέχεται να προκαλέσουν ένα αίσθημα παράλυσης. Η Μέδουσα, ως ψυχοδυναμικό σχήμα, επιτρέπει την αναγνώριση αυτής της εμπειρίας, χωρίς να εκληφθεί ως αδυναμία ή αποτυχία. Η ακινητοποίηση γίνεται αντικείμενο σκέψης και όχι σιωπηρή συνηγορία. Ο στοχασμός γύρω από τη Μέδουσα μετατοπίζει το βλέμμα από το τι συνέβη στο τι ακινητοποιήθηκε. Δεν πρόκειται για αναζήτηση ενόχων αλλά για κατανόηση της συνθήκης μέσα στην οποία η βία μεταδίδεται ως βιωμένη κληρονομιά. Όταν το τραύμα περνά από γενιά σε γενιά δεν κληρονομείται μόνο ο πόνος αλλά και η συναισθηματική παράλυση. Η αναγνώριση αυτής της ακινητοποίησης αποτελεί κρίσιμο βήμα για να μπορέσει σταδιακά να αποκατασταθεί η δυνατότητα σκέψης, σχέσης και μετασχηματισμού.

Ο αναστοχασμός γύρω από τη θέση του θεραπευτή αναδεικνύει μια θεμελιώδη συνθήκη της κλινικής πράξης. Η κατανόηση δεν αναιρεί την ευθύνη και η ενσυναίσθηση δεν υποκαθιστά την οριοθέτηση. Η εργασία με το διαγενεακό τραύμα απαιτεί τη διατήρηση μιας διπλής θέσης εγγύτητας και ορίου, η οποία επαναδιαμορφώνεται διαρκώς μέσα στη σχέση. Η θεραπευτική παρουσία συνίσταται στην ικανότητα να παραμένει κανείς παρών μπροστά στο παγωμένο βλέμμα χωρίς να απολιθώνεται. Να βλέπει, να αναγνωρίζει και να σκέφτεται εκεί όπου το σύστημα αδυνατεί να κάνει οτιδήποτε από αυτά.

Συζήτηση

Η παρούσα εργασία επιχειρήσε να προσεγγίσει την ενδοοικογενειακή βία όχι ως μεμονωμένο γεγονός αλλά ως διαγενεακή διεργασία τραύματος, που οργανώνει τις σχέσεις και διαμορφώνει θέσεις μέσα στο οικογενειακό σύστημα. Η θεωρητική επεξεργασία σε συνδυασμό με το υποθετικό κλινικό παράδειγμα ανέδειξε τον τρόπο με τον οποίο η βία επιμένει όταν το τραύμα παραμένει άρρητο και η εμπειρία αδυνατεί να συμβολοποιηθεί. Η έμφαση μετατοπίστηκε από την αναζήτηση αιτιών ή ευθυνών προς την κατανόηση των μηχανισμών επανάληψης που καθιστούν τη βία ανθεκτική στον χρόνο.

Η ανάλυση των θέσεων της μητέρας, του πατέρα και του παιδιού κατέδειξε ότι η βία δεν εγγράφεται ισομερώς αλλά μέσα από διαφοροποιημένες λειτουργίες που αλληλοσυμπληρώνονται. Η μητρική αποδιοργάνωση, η πατρική αδυναμία προστασίας και η παιδική ευαλωτότητα συγκροτούν ένα πεδίο τοξικών σχέσεων (Μαρκέτος, 2024) όπου το τραύμα μεταδίδεται μέσα από πράξεις, σιωπές και συναισθηματικό κλίμα. Το υποθετικό παράδειγμα δεν λειτούργησε περιγραφικά αλλά ερμηνευτικά, επιτρέποντας να φωτιστούν διεργασίες που συνήθως παραμένουν αθέατες στην κλινική πράξη.

Η εισαγωγή του μύθου της Μέδουσας ως ερμηνευτικού σχήματος συνέβαλε στη συγκρότηση γέφυρας ανάμεσα στη θεωρητική σκέψη και την κλινική εμπειρία. Η ακινητοποίηση που παράγει το τραύμα, τόσο στα υποκείμενα όσο και στους θεραπευτές, αναδείχθηκε ως κεντρική συνθήκη της επανάληψης. Η μεταφορά αυτή επέτρεψε να ιδωθεί η βία όχι μόνο ως καταστροφή αλλά και ως αποπροσανατολισμός του νου, με το βλέμμα να χάνει τη δυνατότητα να δει. Η κατανόηση αυτής της ακινητοποίησης δεν αίρει την ευθύνη αλλά την καθιστά πιο συνειδητή. Εκεί όπου το τραύμα παραλύει τη δυνατότητα για σχέση, ο αναστοχασμός ανοίγει τον δρόμο για την κίνηση (Πομίνι, 1994).

Ιδιαίτερη σημασία δόθηκε στη θέση του θεραπευτή, που καλείται να σταθεί παρών μέσα σε αυτό το πεδίο χωρίς να καταληφθεί από αυτό. Η θεραπευτική εργασία

απαιτεί ταυτόχρονα κατανόηση και προστασία, εγγύτητα και όρια. Ο θεραπευτής χρειάζεται να αναγνωρίζει τη δική του ευαλωτότητα απέναντι στη βία, να αντέχει την ακινητοποίηση χωρίς να την αναπαράγει και να μπορεί να διακρίνει εκεί που το σύστημα αποστρέφεται να αντικρίσει.

Η μελέτη υποστηρίζει ότι η αντίληψη του διαγενεακού τραύματος αποτελεί αναγκαία, αλλά όχι επαρκή συνθήκη για τη διακοπή της βίας. Η θεραπευτική σκέψη αποκτά νόημα όταν συνοδεύεται από σαφή όρια, αναστοχασμό και παρουσία που δεν παραλύουν μπροστά στο τραύμα. Εκεί η θεωρία και η πράξη δεν ταυτίζονται αλλά παραμένουν σε γόνιμο διάλογο. Η δυνατότητα να παρατηρεί κανείς το βλέμμα της Μέδουσας χωρίς να απολιθώνεται, ίσως να συνιστά τον πυρήνα της θεραπευτικής πράξης.

Συμπεράσματα

Το άρθρο ανέδειξε την ενδοοικογενειακή βία ως διαγενεακή διεργασία τραύματος που εγγράφεται και μεταδίδεται μέσω των οικογενειακών σχέσεων. Η ερμηνευτική εστίαση μετατοπίστηκε από την αιτιολόγηση της βίας προς την κατανόηση των μηχανισμών επανάληψης που τη συντηρούν, ακόμη και όταν οι προθέσεις των υποκειμένων δεν είναι συνειδητά κακοποιητικές. Η ανάλυση κατέδειξε ότι οι διαφοροποιημένες θέσεις των μελών της οικογένειας δεν συνιστούν ατομικές ανεπάρκειες, αλλά λειτουργίες ενός συστήματος οργανωμένου γύρω από τη βία. Το παιδί αναδείχθηκε ως ο κατεξοχήν τόπος εγγραφής αυτής της δυναμικής, γεγονός που καθιστά σαφές ότι η ανάγκη προστασίας του δεν μπορεί να ανασταλεί στο όνομα της κατανόησης.

Η συμβολή της παρούσας εργασίας έγκειται στην ανάδειξη της ενδοοικογενειακής βίας ως σύνθετου φαινομένου, που απαιτεί ερμηνευτικές προσεγγίσεις ικανές να συνδέουν το τραύμα, τη διαγενεακή μετάδοση και τη σχεσιακή οργάνωση χωρίς απλουστευτικές ή ηθικολογικές αναγνώσεις. Η θεωρητική σκέψη και η κλινική πράξη συναντώνται στο σημείο επανεκκίνησης του βλέμματος, εκεί όπου καθίσταται δυνατή μια στάση που δεν απολιθώνεται μπροστά στο ανείπωτο.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Bollas, C. (2017). *The Shadow of the Object: Psychoanalysis of the Unthought Known*. Routledge. (1st published 1987).
- Boszormenyi - Nagy, I., & Spark, G. M. (1973). *Invisible Loyalties: Reciprocity in Inter-generational Family Therapy*. Harper & Row.
- Bowen, M. (1978). *Family therapy in clinical practice*. Jason Aronson.
- Bowen, M. (1996). *Τρίγωνα στην οικογένεια: Για τη διαφοροποίηση του εαυτού*, Μτφ. Έ. Γκίκα. Ελληνικά Γράμματα.
- Bowlby, J. (1988). *A secure base: Parent-child attachment and healthy human development*. Routledge.
- Byng-Hall, J. (1995). *Rewriting family scripts: Improvisation and system change*. Guilford Press.
- Fairbairn, W. R. D. (1952). *Psychoanalytic studies of the personality*. Routledge & Kegan Paul.

- Ferreira, V. N., Vigfusdottir, J., Breivik, E., Jonsbu, E., Bell - Mizori, A. R., Domogalla, S. A., & Tokovska, M. (2025). *Childhood neglects: Intimate partner violence in PTSD–SUD comorbid patients treated with narrative exposure therapy*. *European Journal of Psychotraumatology*, 16(1), 2566615. <https://doi.org/10.1080/20008066.2025.2566615>
- Fonagy, P., Gergely, G., Jurist, E. L., & Target, M. (2002). *Affect regulation, mentalization, and the development of the self*. Other Press.
- Freud, S. (1914). Remembering, repeating and working-through (Further recommendations on the technique of psycho-analysis II). In J. Strachey (Eds.), *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud* (pp. 145–156). Hogarth Press.
- Freud, S. (1961). *Beyond the pleasure principle*. In J. Strachey (Trans.). W.W. Norton & Company. (1st published 1920).
- Herman, J. L. (1992). *Trauma and recovery: The aftermath of violence—from domestic abuse to political terror*. Basic Books.
- Karpman, S. (1968). Fairy tales and script drama analysis. *Transactional Analysis Bulletin*, 7(26), 39-43.
- Klein, M. (1946). Notes on some schizoid mechanisms. In R. Money - Kyrle (Eds.), *Envy and gratitude and other works 1946-1963* (pp. 1-24). Free Press.
- Μαρκέτος, Ν. (2024). *Τοξικές μορφές αγάπης*. Εκδόσεις Κοροντζής.
- Minuchin, S. (1974). *Families and Family Therapy*. Harvard University Press.
- Phillips, A. R., Williams, R., Okuimose, V., Hiller, R. M., McCrory, E., Viding, E., & Pezzoli, P. (2025). Lived-experience perspectives on the psychological factors linking childhood maltreatment to later intimate partner violence victimization. *European Journal of Psychotraumatology*, 16(1), 2524922. <https://doi.org/10.1080/20008066.2025.2524922>
- Πομίνι, Β. (1994). Ο Χρόνος και η «Ασέβεια». Πρόσφατες εξελίξεις στη Σχολή του Μιλάνου. *Τετράδια Ψυχιατρικής*, 45, 118–126.
- Πομίνι, Β. (2021). Η θεραπευτική σχέση στη συστημική ψυχοθεραπεία οικογένειας και ζεύγους: Απόψεις σε εξέλιξη. *Ψυχολογία | Psychology*, 26(2), 110–126. https://doi.org/10.12681/psy_hps.26864
- Racker, H. (1968). *Transference and countertransference* (1st ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429484209>
- Randhawa, R., & Bisht, P. (2025). Childhood trauma impacting closeness, dependency and anxiety within close relationships: Insights from a Punjab. *International Journal of Indian Psychology*, 13(4), 058. <https://doi.org/10.25215/1304.058>
- Van der Kolk, B. A. (2014). *The body keeps the score: Brain, mind, and body in the healing of trauma*. Viking.
- Winnicott, D. W. (1965). *The maturational processes and the facilitating environment: Studies in the theory of emotional development*. Hogarth Press.